

Előszó Immanuel Kant *Az emberszeretettől fakadó hazugság állítólagos jogáról* című műve fordításához*

DOI: <https://doi.org/10.70510/mfsz.21371>

Sartre *A fal* című novellájának főhőse, Pablo Ibbieta a spanyol polgárháborúban a köztársaságiak oldalán harcolt, majd a Franco tábornok vezette rezsim fogságába esve azt az ultimátumot kapja fogva tartóitól, hogy ha elárulja ugyancsak üldözött barátja tartózkodási helyét, megmenekülhet a kivégzéstől. Ibbieta pontosan tudja, hogy barátja az unokatestvéreinél rejtőzött el, a várostól négy kilométernyire, de nem fed fel a katonák előtt a rejtekhelyét. Meg akarja tréfálni a falangistákat, „látni akarta, hogy pattannak fel, hogy húzzák meg a derékszíjukat, és adják ki a parancsokat nagy fontoskodva”, ezért azt mondja nekik, hogy a temetőben bújt el, valamelyik sírboltban vagy a sírásók konyhójában (Sartre 1939/1982. 121–122). A történet drámai fordulata (spoiler!), hogy Ibbieta barátja tényleg a temetőben bújt el, a sírásók konyhójában, ahol a katonák megtalálták és tűzharcban megölték.

Sartre novellája feltűnően rímel Kant tanulmányának legtöbbit tárgyalt kérdésére: el kell-e árulnunk a gyilkosnak, aki a barátunkat akarja megölni, hogy barátunk a házban van?¹ Tényleg nem szabad hazudnunk ilyen esetben sem? Kant esszéjét a magyar irodalom is gyakran említi (lásd többek között Szerletics 2024. 128), sőt részletesen elemezte a vélhetően Kant válaszcikkére született Fichte-választ (Hankovszky 2014. 294–303) is. Az egyébként rövid Kant-tanulmányt azonban még nem fordították le magyarra.

* A fordító ezúton is köszönetet mond Szegedi Nórának az előszó szakmai lektorálásáért.

¹ Bár Sartre vélhetően nem osztotta Kant igazmondásról alkotott véleményét, és nem is csatlakozott Kant deontológiai etikai rendszeréhez, érdekelte őt a cselekedeteinkért való felelősség kérdése, amely felelősség kiterjed cselekedeteink előre nem látható következményeire is. És ahogy Kant azt állítja, hogy felelős vagy a barátod haláláért, ha hazudsz a gyilkosnak (hogy nincs otthon a barátod), és ő valóban elment valahová a tudtod nélkül, ahol a gyilkos elmenőben találkozott vele, és elkövethette tettét, úgy Kant példájának felhasználásával Sartre is arra utal, hogy Ibbieta felelős barátjának megöléséért (lásd Sweeney 1985. 12). Sweeney szerint Sartre nem Kanttal, hanem inkább Husserlrel szembeni, a transzcendentális egóval kapcsolatos kritikáját kívánta kifejezésre juttatni: a világ káosza felülírhatja az intencionalitást – ennek részletes kifejtése szétfeszítené a fordítói előszó kereteit. Sartre Husserl-kritikájára vonatkozóan lásd Olay–Ullmann 2011. 183.

Ennek oka talán az lehet, hogy első pillantásra minden intuíciónkkal szemben áll következtetése: akkor sem hazudhatunk a gyilkosnak, ha ezzel barátunk halálának okozásában valamiképpen közreműködünk. Van valami rendkívül furcsa Kant álláspontjában, még Kant saját deontológiai elméletének szempontjából is. Ez lenne a tökéletes példája annak, hogy „a tiszta ész esztelenséggé, hibátlan és tartalmatlan eljárás móddá változott” (Horkheimer–Adorno 1969/2020. 118)? Már a Kant művének alapjául szolgáló Constant-írást németre lefordító és azt publikáló kötet szerkesztője, Karl Friedrich Cramer is „sajátságos nézetnek” nevezte Kant következtetését, holott éppen ő volt az, aki sürgette Kantot, hogy válaszoljon, mivel ő az a nem túl titokzatos „német filozófus”, akit Constant említett, és akitől azt remélte, hogy állást foglal a forradalom utáni politikáról (Rousselière 2018. 215).

Benjamin Constant *A politikai reakciókról* szóló írásában ugyanis egy névtelen „német filozófusnak” tulajdonította azt a nézetet, hogy mindig az igazat kell mondanunk, még akkor is, ha ez a barátunk életének feláldozását jelenti. Ezt a szigorú álláspontot szembeállította azzal, amit olvasói intuitív álláspontjának tart, nevezetesen, hogy hazudnunk kell, hogy megmentjük barátunkat. Constant szerint az abszolút hazugság-tilalom ellehetetlenítené a társadalom működését, mert képtelenné tenne minket arra, hogy ítéletet alkossunk azokról a konkrét körülményekről, amelyekhez viszonyítva elveinket alkalmazzuk. Ehelyett felelősségünk, hogy a konkrét helyzetet annak teljes összetettségében kezeljük. A hazugság tehát a felelősségteljes magatartás (uo). Legalábbis a forradalom utáni, a szabadság élményétől zavarba esett Franciaországban, ahol ideáltipikusan valósult meg az azóta közismert tézis: a forradalmakat mindig reakciós időszakok követik, amelyekben a felkelések elleni fellépések (reakciók) fokozzák a társadalmi nyugtalanságot.

Azok, akik 1789-ben a forradalmi elvekért harcoltak, elgondolkodtak azon, hogy hűséggel tartoznak-e egy olyan új kormánynak, amely kompromisszumokat kötött, hogy hatalomra kerülhessen. Írásában Constant a Direktórium ügyét támogatta, az újonnan megalakult kormányt, amely liberális alkotmányos elveket akart bevezetni, mind a jakobinusok, mind a reakciós tendenciák ellen. Útmutatást kívánt nyújtani a francia polgároknak, akiket zavart, hogy a terror után nehéz hűséges maradni a forradalmi elvekhez (Benton 1982. 137). Constant szerint a forradalmakat az eszmék és az intézmények közötti eltérés okozza: amikor a tényleges politikai intézmények nem felelnek meg a kor szellemének, felmerül az igény az eszmék és az intézmények közötti harmónia helyreállítására: ez maga a forradalom. Amint az intézmények és az eszmék összhangba kerülnek egymással, a forradalmaknak véget kell vetni.

Az eszméknek és az intézményi változásoknak azonban van egyfajta tehetlenségük, és a forradalmi átalakulások lendületében továbbra is szélsőséges irányba haladnak, ezért az eszmék és az intézmények diszharmóniába kerülnek. Ez pedig ellenmozgást vált ki, amely az intézmények, az eszmék vagy azok el-

len irányulhat, akik megpróbálták előbbieket megvalósítani: ez a reakció. E két időszak (forradalom és reakció) alatt az elveket felhasználták és alkalmazták jogtalan követelések és bűncselekmények igazolására (is), az elvek így hajlamosak elveszíteni legitimitásukat éppen azok szemében, akiknek nevében a helytelenül igazolt cselekményeket végrehajtották. Az igazságos elvek megvalósítása csak akkor lehetséges, ha gondosan figyelembe vesszük az azokat gátló valós akadályokat. Ez a realizmus egy formája, mert elutasítja azt az elképzelést, hogy a rossz szándékú szereplőket (Kantnál: a gyilkost) ugyanúgy kell kezelnünk, mint a többi szereplőt. Constant módszere nem azt jelenti, hogy meg kell hajolnunk a hatalom előtt. Inkább azt, hogy amikor szembesülünk azzal a ténnyel, hogy az igazságos (általában helyes) elvek alkalmazását valós akadályok veszélyeztetik, meg kell vizsgálnunk, vannak-e megalapozott érvek más elvek alkalmazására, amelyek végső soron elősegítik az igazságosságot.

Constant arra invitál minket, hogy fontoljuk meg, vajon az általános erkölcsi elveket alkalmazni kell-e a forradalom utáni politika szokatlan és erkölesileg zavaros körülményei között, amikor ártó szándékú emberekkel állunk szemben. A Közbiztonsági Bizottság (Le Comite de Salut Public) tagjai (a gyilkosok) a terror éveiben nem tesznek fel ártatlan kérdéseket. Az egyéneknek tehát joguk van ellenállni, ha észszerűen úgy ítélik meg, hogy a jog feltételei sérültek: az elvi realizmus megköveteli, hogy az egyének vegyék figyelembe, hogy léteznek politikai gonoszságok, amelyek néha a kormánytól is származhatnak. Ha terrorista kormány van hatalmon, akkor az egyénnek saját erkölcsi ítélőképességét kell használnia annak értékeléséhez, hogy a gyilkosok által megkövetelt, rendes körülmények között elfogadható elvek tiszteletben tartása továbbra is érvényes-e. Constant szemszögéből a válasz egyértelműen „nem”.

Ha figyelemmel vagyunk Constant cikkének bevallottan politikai kontextusára (lásd a címét: *A politikai reakciókról*), érthetőbbé válik Kant furcsa álláspontja. A számomra irányadó olvasat szerint valójában nem etikai dilemmáról² szól Kant munkája. Ezt mutatja Kant saját lábjegyzete is,³ amelyben eltávolítja magát az etikai problémakörtől: ebben az írásában nem kívánja odáig kiélezni az általa kimondott elvet, hogy azt mondja, a hazugság önmagunkkal szembeni kötelességszegés, mivel az az etika területére tartozik, ő viszont itt jogi kötelezettségről akar írni.⁴ A kérdés, hogy „hazudhatok-e az ajtóban álló gyilkosnak?” tehát talán nem is arról szól, hogy hazudhatok-e az ajtóban álló gyilkosnak.

Az esszé ugyanis hamar általánosabb politikai-jogi kérdések felé fordul: Kant egyetértőleg idézi Constant-t, miszerint senkit sem lehet olyan törvények alá vetni, amelyek megalkotásában nem működött közre. Különösen akkor válik

² A Kant-írás etikai értelmezési tartományait (amelyeket jelen előszóban nem ismertetek) érthetően foglalja össze Klemme 2001. 85–105.

³ Hasonlóan politikai álláspontot olvas ki (többek között) a lábjegyzetből Benton 1982. 136.

⁴ Más vonatkozásban a jogi és etikai törvényadás különbségéről és a jogi kötelességeket előíró észnek az erénykötelességeket előíró észszel szembeni elsőbbségéről lásd Forczek 2021. 24.

a politikai mozzanat hangsúlyossá, amikor eljutunk a napjainkban is érvényes tételmondattig, amely már messze eltávolodott az ajtóban álló gyilkos fenyegető, konkrét képétől: a jog soha nem alkalmazkodhat a politikához, ellenben a politikának mindenkor a joghoz kell igazodnia. Kant kérdése válaszcikkének ebben az olvasatában, hogy mi a természete és hatóköre az egyéni felelősségnek a forradalom utáni kormányok, például a Direktórium, azaz a legitim, de nem teljesen igazságos kormányok kapcsán. Kantot elméleti síkon izgatja a jog és a politika viszonya. Az igazmondás mint a jogrendet magalapozó társadalmi megállapodás feltétele korlátozható-e egyáltalán – bármennyire érezzük is azt, hogy egyes esetekben szükség lenne erre.

A „gyilkos az ajtóban” tehát csupán egy olyan eset, amikor Kant szerint követnünk kell az általános elvet, miszerint a politikát kell a joghoz igazítani és nem fordítva. Ennek eredményeként nincs szükség a felelősségről szóló bonyolult útmutatóra forradalom utáni időkben. A felelősségem nem jelenti azt, hogy ítélkezek a jogrend alapját jelentő elvek felett, vagy hogy az emberiség iránti állítólagos szeretetből saját kezembe vegyem a törvényt. Az igazságos politikai rend megvalósítása nem lehetséges anélkül, hogy az egyén a jogot nemcsak célként, hanem a cél elérésének eszközeként is elfogadná. Constant konkrét kérdésére, hogy hogyan zárhatjuk le a forradalmat anélkül, hogy elvetnünk a forradalom elveit, Kant válasza az, hogy feltétel nélkül és mindig tisztelnünk kell magukat az elveket, még bizonytalan időkben is. Ezzel pedig talán Sartre is egyetértene.

IRODALOM

- Benton, Robert, J. 1982. Political Expediency and Lying: Kant vs Benjamin Constant. *Journal of the History of Ideas*. 43/1. 135–144. <https://doi.org/10.2307/2709165>
- Forczek Ákos 2021. Erkölcsmetafizika és jogfejlődés. A felvilágosult boldogságtanok ellehetetlenüléséről. In Jancsó András, Szabó Annamária, Nemes Márk és Ruszkai Szilvia Éva (szerk.) *Útközéspontok VII. A Doktoranduszok Országos Szövetsége Filozófiatudományi Osztálya konferenciájának kötete*. Szeged, JATE Press. 19–30.
- Hankovszky Tamás 2014. Gyilkos a kapuban. Fichte a hazugságról. In Laczkó Sándor (szerk.) *Lábjegyzetek Platónhoz 12. A hazugság*. Szeged, Pro Philosophia Szegediensi – Magyar Filozófiai Társaság – Státus Kiadó. 294–303.
- Horkheimer, Max – Adorno, Theodor W. 1969/2020. *A felvilágosodás dialektikája*. Bayer József, Geréby György, Glavina Zsuzsa, Mesterházi Miklós, Vörös T. Károly korábbi fordításai alapján a szöveget egységesítette, átdolgozta, jegyzetekkel ellátta Mesterházi Miklós. Budapest, Atlantisz.
- Klemme, Heiner F. 2001. Perspektiven der Interpretation: Kant und das Verbot der Lüge. In Dieter Schönecker – Thomas Zwenger (szerk.) *Understanding Kant – Kant Verstehen*. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft. 85–105.
- Olay Csaba – Ullmann Tamás 2011. *Kontinentális filozófia a XX. században*. Budapest, L’Harmattan.

- Rousselière, Geneviève 2018. On political responsibility in post-revolutionary times: Kant and Constant's debate on lying. *European Journal of Political Theory*. 17/2. 214–232. <https://doi.org/10.1177/1474885115588100>
- Sartre, Jean-Paul 1939/1982. A fal. Ford. Justus Pál. In uő. *Egy vezér gyermekkorá/A fal/A szavak*. Budapest, Európa Könyvkiadó. 99–124.
- Sweeney, Kevin W. 1985. Lying to the Murderer: Sartre's Use of Kant in „The Wall”. *Mosaic: An Interdisciplinary Critical Journal*. 18/2. 1–16.
- Szerletics Antal 2024. A normatív etika három irányzatáról. In Birher Nándor – Ujházi Lóránd (szerk.) *Etika mint normarend*. Budapest, L'Harmattan Kiadó – PPKE Szent II. János Pál Pápa kutatóközpont, Teremtésvédelmi Kutatóintézet. 121–138.